

**ALISHER NAVOIY G'AZALLARINING G'OYAVIY-BADIIY
XUSUSIYATLARI**

*Alijonova Dilshodaxon Qahramon Qizi
Isaqova Gullola Abdullajon qizi
Farg'ona davlat universiteti
filologiya fakulteti 2-bosqich talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodi, g'azallari, undagi badiiy san'atlar haqida fikr yuritiladi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlari ifodalaniadi.

Kalit so'zlar: g'azal, badiiy san'atlar, g'oya, Navoiy uslubi, so'z qo'llash mahorati, badiiyat, mohiyat, oshiq, yor.

KIRISH

O'z ijodi bilan turkiy tildagi adabiyotlarni dur-u gavharlar bilan jilolagan, uning taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan Alisher Navoiy sharq adabiyotini butun dunyoga tanitgan. O'zidan boy adabiy meros qoldirgan ulug' bobomizning asarlari so'z san'atining eng yirik namunalaridir. Shoirning g'azallari shu yirik namunalarga yaqqol misol bo'la oladi. Alisher Navoiy g'azallarini o'qir ekanmiz, uning badiiyatining yuqoriligi, sermazmunligi, g'oyasining izchilligi, tarbiyaviy ahamiyatga egaligiga guvoh bo'lamiz. Shoirning g'azallari o'ziga xos san'at olamini tashkil qiladi. So'z san'atining yuksak g'oyalar ifodalangan oliy namunasi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganar ekanmiz, undagi ma'no-mazmunning tunganmas ekanligiga guvoh bo'lamiz. Shu jumladan, Navoiyning g'azallarini o'qib, undagi har bir so'zning mag'zini chaqishga nima yetsin! Biz ushbu maqola davomida Navoiyning g'azallaridagi ochilmagan qirralarni ochib berishga harakat qildik va tahlilga tortdik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Navoiyning har bir so'zida bir jahon ma'no, bir olam his-tuyg'ular namoyon bo'ladi. Har safar ulug' shoirning baytlarini o'qiyotganimizda yangi-yangi ma'nolar kashf bo'ladigandek go'yo. Shu kabi o'ziga xos ma'nolar jam bo'lgan g'azallarini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Alisher Navoiyning "Sen mening" radifli g'azali:

Gar jafu qil, gar vafokim, dilsitonim sen mening,
Gar meni o'ltur va gar tirguzki jonim sen mening.
Xoh ra'no qad bila borg'il yonimdin jilvagar,
Xoh kel qoshimg'akim, sarvi ravonim sen mening.
Ko'nglum ichra sensen-u ishqing, ne dey holim senga,
Chun bu yanglig' mahrami rozi nihonim sen mening.
Jilva aylab har zamon, afg'on-u ohim qilma ayb,

Ham sen-o‘q chun boisi oh-u fig‘onim sen mening.
 La‘lidan bir-ikki so‘z mazkur qil, ey xasta jon,
 Bori bu bir-ikki damkim, mehmonim sen mening.
 Telbalardin garchi rad qilding, lek anglag‘il,
 Kim pari ruxsoralardin tanlag‘onim sen mening.
 O‘ldi mehringdin Navoiy, bevafo debsan ani,
 Ertaki nozik mizoji badgumonim sen mening.

Bu g‘azalda yorga vafodorlik tuyg‘usi, sadoqat hissi ifodalangan. G‘azal ishq mavzusida bitilgan. "Sen mening" so‘zi radif hisoblanadi. Ushbu g‘azalda oshiq va ma‘shuqa obrazlari orqali ishq mavzusi tasvirlangan. Navoiyning lirik qahramoni oshiq yoriga murojaat qilishi ifodalangan, menga vafo qilsang ham, jafo qilsang ham, baribir seni sevaman, yonimdan parvo qilmay o‘tib ketsang ham senga bo‘lgan his-tuyg‘ularim o‘zgarmaydi.

G‘azalda go‘zal yor ishq oshiqning vujudini egallab olib, ko‘nglidan joy olgan. G‘azalning birinchi va ikkinchi baytida tazod san‘ati qo‘llangan: vafo va jafo; o‘ldirmoq va tiriltirmoq. Bu baytlarda gar va xoh so‘zlari takrir san‘atini yuzaga keltirgan. Bu orqali shoir oshiq sadoqati bilan birga yorning holatini ham aks ettirgan. Jafo qiladigan ham, vafo qiladigan ham, o‘ldiradigan ham, tiriltiradigan ham mahbubadir. Ya‘ni yor vafo qilsa-tiriltiradi, jafo qilsa-o‘ldiradi. Yor oshiqning holatini biladi. Chunki ko‘p majoziy ishq g‘oyasi kuylangan g‘azallarda oshiq-talabgor, unda araz qilish, noz bo‘lmaydi. Ma‘shuqada esa araz, oshiqni sinash va noz-u karashmalar ko‘zga tashlanadi.

G‘azalning uchinchi baytida sensen-u, senga, sen so‘zlari orqali takrir san‘ati yuzaga kelgan va baytning ma‘nosini kuchaytirishga xizmat qilgan. Bu baytda ta‘did san‘ati ham qo‘llangan.

G‘azalning to‘rtinchi baytida sen jilva aylab, afg‘on va oh qilayotganimni ayblama, chunki bu holatinga sen o‘zing sababchisan, demoqchi. Bu baytda afg‘on va oh so‘zlari tanosub va tardi aks san‘atini yuzaga keltirgan.

Beshinchi baytda ishq dardiga yo‘liqqan, shu yo‘lda jon berayotgan oshiq holati tasvirlangan. Jonga murojaat qilib, yorning la‘lday lablari-so‘zlarini takror qil, sen men uchun mehmonsan demoqchi. Bu baytda yor visolidan umid uzgan inson tasvirlangan. Ya‘ni bu yerda oshiqning joni-yor. Yor vafo qilmasa, rad qilsa, jon ham u bilan ketadi. Bu baytdan yana bir ma‘noni anglash mumkin. Ya‘ni bu baytda dunyoning o‘tkinchiligi, uning bir-ikki dam ekanligiga ishora bor. Hammamiz bu dunyoga mehmon ekanligimizni Navoiy bizga eslatmoqda. Oshiq-u ma‘shuqlar ham bir-birining visoliga to‘ymay bu dunyodan ketishlari (Layli va Majnun) ifodalangan.

Oltinchi baytda telba va pari soʻzlari qoʻllangan. Xalq orasida pari koʻrgan iborasi bor. Bunday odam telba deyiladi. Navoiy shunga ishora qilib, oshiq tilidan: Ey yor, sen meni telba deb rad qilding, chunki seni koʻrib men shu holatga tushdim, shuni anglagin. Bu baytda tazod sanʼati qoʻllangan: telba va pari.

Maqtada Navoiy mehringga muhtoj boʻlib oʻldi, sen uni bevafo debsan, ey mening noziktabligim, deyilgan. Bevafo, badgumon soʻzlari orqali tanosub sanʼati yuzaga kelgan.

Gʻazalda ishq mavzusi yoritilgan. Anʼanaviy 7 baytli. Badiiy sanʼatlardan foydalanilgan. Bu sanʼatlar gʻazalning qimmatini yanada oshirgan. Taʼsirchan ruhda yaratilgan. Navoiyning har bir gʻazalini oʻqiganimizda qandaydir musiqiy ohang borga oʻxshaydi. Bu Navoiyning ulugʻ va betakror shoir ekanligidan dalolat beradi.

Alisher Navoiynning “Vafo” radifli gʻazali:

Kimsa hargiz koʻrmadi chun ahli davrondin vafo,
Ulki davron ofatidur, ne tamaʼ andin vafo.
Jonu umrum uldurur, gar bevafo boʻlsa ne tong,
Qayda koʻrmish kimsa hargiz umr ila jondin vafo!
Gar vafo qilsang, erur andinki, bordursen pariy,
Yoʻqsa, kim olamda koʻrmish navʼi insondin vafo!
Vahki, davron ahlidin juz bevafoligʻ kelmadi,
Har nechakim, koʻrdilar men zori hayrondin vafo.
Chun vafo gulbargi dazron bogʻida ochilmadi,
Bejihattur kimki istar bu gulistondin vafo.
Kimsa koʻnglin, kimsadin istab vafo, oldurmasun
Kim, manga xud yetmadi ul koʻnglum olgʻandin vafo.
Ey Navoiy, gar vafosiz chiqti ul sultoni husn,
Topting eldinkim, tilarsen emdi sultondin vafo.

Bu gʻazal vafosizlik tuygʻusi, yaʼni dunyoning oʻtkinchiligi haqida yozilgan. “Vafo” soʻzi radif hisoblanadi. Anʼanaviy 7 baytli. Badiiy sanʼatlardan foydalanilgan. Matlaʼda bu dunyoda hech bir inson insonlardan vafo koʻrmagani va insonlardan vafo kutmaslik kerakligi haqida boʻlib, bu baytda “davron” soʻzini 2 marta qoʻllash orqali takrir sanʼatidan foydalanilgan.

Ikkinchi baytda esa inson borki, ularning hech biriga bu dunyo vafo qilmagan. Bu baytda muallif Alloh bergan jonni, umrni insonga omonat ekanligini va insonga qachon oʻlishi nomaʼlumligi, bu faqat Yaratganga ayonligi, dunyoning oʻtkinchiligini aytadi. Ushbu baytda “jon”, “umr” soʻzlari tanasub va shu bilan birga takrir sanʼatlarini hosil qilgan. Bundan tashqari ushbu baytda tazod sanʼati ham qoʻllangan boʻlib, “bevafo” va “vafo” soʻzlarida bu sanʼatni koʻrishimiz mumkin.

Uchinchi baytda agar sen vafo qilsang, bu sening pariyligingni anglatadi. Chunki odam ahlidan hech kim vafo ko‘rmagan deyapti. Ya’ni odamlardagi vafosizlikdan shikoyat qilyapti. Bu baytda “pari” so‘zi istiora san’atini yuzaga keltirgan.

To‘rtinchi baytda esa odam ahlidan yuz bevafo kelmadi, lekin har doim mendan ular vafo ko‘rdilar deydi. Bu baytsa “bevafo” bilan “vafo” so‘zida tazod bor.

Beshinchi baytda har kim gulistondan vafo istar, lekin ushbu dazron bog‘ida vafo gulbargi ochilmadi. Ya’ni dazron deb atalgan bu o‘tkinchi dunyoda vafo qilguchi insonlar topilmadi. Baytda “guliston”, “gulbarg” va “bog” so‘zlari tanosub san’atini hosil qilyapti. Shu bilan birga baytda ishtiyoq san’ati ham qo‘llangan “guliston” va “gulbarg” so‘zlarida.

Oltinchi baytda hech bir inson birovdan so‘rab vafo olmasin, chunki menga bunday vafo yetmadi deydi. Baytda ishtiyoq va takrir san’atlaridan foydalanilgan. “Kim”, “kimsa” va “kimsadin” so‘zlari bu san’atni yuzaga keltirgan.

Maqta‘da “Ey Navoiy” deb nido san’atidan foydalanilgan. “Vafosiz” va “vafo” so‘zlari orqali tazod san’ati qo‘llanilgan. Ushbu g‘azalda eng ko‘p takrir san’atidan foydalanilgan. Baytda muallif o‘ziga ey Navoiy, agar sultoni husn, ya’ni yoriga ishora qilib, yoring vafosiz chiqib qolsa, eldan ham vafo topmading endi yordan ham vafo tilaysan degan mazmunda g‘azalni yakunlaydi. Navoiy g‘azallarining badiiy mahorati beqiyos va o‘zbek g‘azaliyotida Navoiy g‘azallari muhim o‘rin tutadi. Navoiy g‘azallari hamisha ma’naviy-ma’rifiy ahamiyatini saqlab qoladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa: Xulosa o‘rnida aytish lozimki, Alisher Navoiy g‘azallari haqida gapiradigan bo‘lsak, Navoiy g‘azallari turli mavzularga bag‘ishlanishi bilan birga ishq mavzusi uning ijodida alohida mavzqega egadir. Navoiy ijodida ishq keng qirrali mavzu sifatida qalamga olingandir va shuning uchun ham Navoiy g‘azallarining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari haqida gap ketganida, avvalo, ishq mavzusidagi g‘azallari hayolimizga keladi. Misol uchun insonning insonga, tabiatga bo‘lgan ishq-muhabbati va bu bilan birga Allohga bo‘lgan ishq masalalari yoritilgan. Har ikkala ishq mukammal mujassam bo‘lgan shaxsning komil inson darajasiga erishuvi Navoiyning bosh maqsadi hisoblangan. Navoiy bundan tashqari insonlar o‘rtasidagi ishqni gunoh deb emas, aksincha uni eng oliyjanob fazilat va hodisa deb hisoblaydi. Ya’ni bu ishqni ko‘ngilga solgan ham Alloh va bu bilan Navoiy yorni Alloh bilan bo‘lgan muhabbatda bir vositachi ekanligini ta’kidlamoqchi bo‘lsa ajabmas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy (2016) “Xazoyin ul-maoniy”. “Yangi asr avlodi”.
2. Alisher Navoiy(2011) “Favoyi ul-kibar” 4-jild.
3. Hojiahmedov A.(2008) “Mumtoz badiiyat lug‘ati”. “Yangi asr avlodi”.
4. Haqqul I.(2007) “Navoiyga qaytish” 1-kitob. Fan.
5. Quronov D.(2015) Talqin imkonlari. Turon zamin ziyo.